
Marjan Žnidarič: *Do pekla in nazaj*. Nacistična okupacija in narodno-osvobodilni boj v Mariboru 1941-1945. Muzej narodne osvoboditve Maribor 1997, 379 strani, ilustr.

Res je, kar piše na vabilu za predstavitev te knjige v Mariboru 16. junija 1997, da gre za prvo celovito znanstveno študijo o večjem slovenskem mestu v času druge svetovne vojne. Uresničuje se moje predvidevanje pred dvajsetimi leti, da bo namreč Ljubljana med poslednjimi mesti, ki bodo dobila svojo znanstveno zgodovino za usodna leta 1941-1945. Dolgo, predolgo so tam politiki pojmovali zgodovino vojnih let 1941-1945 kot tako pomembno zadevo, da jo lahko piše le kak vodilni udeleženec narodnoosvobodilnega boja. Teh pa je bilo več in tudi med njimi in njihovimi privrženci so bila nesoglasja o tem, kdo je bolj ustrezen, da opravi ta posel. Pozneje, ko so vendarle priznali tudi zgodovinarjem, da lahko pišemo o tistem času, pa je ob gluha ušesa zadelo prizadevanje akademika profesorja dr. Ferda Gestrina, da bi zgodovinarji z združenimi močmi napisali znanstveno monografijo o zgodovini Ljubljane v vseh njenih obdobjih.

Zdaj je Maribor kljub toliko ljubljanskim zgodovinskim komisijam, odborom za revolucionarne tradicije ali izročila NOB, mnogim brezplodnim sestankom, papirnatim načrtom itd. daleč prehitel Ljubljano in dokazal, da lahko pridna roka posameznega izšolanega zgodovinarja sama napiše zgodovino kraja, mesta, pokrajine in končno tudi naroda in države. To je s svojo monografijo o Mariboru v usodnih letih 1941-1945 dokazal tudi mladi doktor zgodovinskih znanosti Marjan Žnidarič. Osnovo njegove knjige pomeni njegova disertacija, ki jo je uspešno zagovarjal 16. decembra 1996 na zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani.

Knjiga *Do pekla in nazaj* ima 386 strani in je tudi bogato ilustrirana z 72 izbranimi fotografijami, ki so tudi del dokaznega gradiva kot 510 navedb virov in literature (t.i. opomb), pri nekaterih gre za cele sklope bibliografije.

Knjiga ima deset poglavij, ki bi jih lahko strnili v tri dele. Prvi del (40 strani, od 13 do 52) pomeni prikaz mesta Maribora pred aprilom 1942, t.j. pred nemškim in italijanskim napadom na Slovenijo. S petimi oddelki ali podpoglavji o gospodarskem položaju, upravnih razdelitvi in prebivalstvu, o gospodarstvu, socialnih razmerah, politični opredelitvi prebivalstva, delavskem gibanju, razvoju telesne in duhovne kulture ter znanosti, o Nemcih in Švabsko-nemški kulturni zvezi (Kulturbundu) ter marčnih dogodkih 1941 pomeni uvod v glavno tvarino knjige, t.j. v njen drugi in tretji del.

V drugem delu (90 strani, od 53 do 142) dr. Žnidarič v petih oddelkih prikaže nemško okupacijo in okupatorjeve ukrepe, začevši z aprilsko vojno na mariborskem območju, uvedbo nacistične civilne uprave, vzpostavitvijo, organizacijo in delovanjem Štajerske domovinske zveze (Steiericher Heimatbund), okupatorjevimi raznarodovalnimi ukrepi, vlogo Maribora v nacističnem okupacijskem sistemu in odnosu Mariborčanov do okupatorja. Posebno poglavje v tem delu knjige pomeni avtorjev prikaz okupatorjevega gospodarstva v Mariboru. Naj pripomnim, da je ta prikaz med redkimi študijami o gospodarstvu pod okupacijo na Slovenskem, o temi torej, ki je bila predolgo časa pastorek v našem zgodovinopisju. Kot se vidi iz naslovov oddelkov, je ta del knjige napisan izrazito tematsko.

Tretji in največji del knjige (170 strani, od 167 do 336) ali šest poglavij (od 4 do 9) obravnava nastanek in razvoj odporniškega ali narodnoosvobodilnega gibanja v Mariboru. Dr. Žnidarič ta razvoj prikazuje kronološko in tematsko, pač glede na njegove vzpone in padce. Tako ga v 4. poglavju prikaže v 1941. letu, v 5. poglavju od januarja 1942 do padca Pohorskega bataljona januarja 1943, v 6. poglavju od padca tega bataljona do italijanske kapitulacije septembra 1943, v 7. poglavju od septembra 1943 do padca okrožnega vodstva OF poleti 1944 in v 9. poglavju od poletja 1944 do osvoboditve maja 1945. Med 7. in 9. poglavje je avtor kot posebno poglavje vrnil 8. poglavje o bombnih napadih na Maribor, ki nekako časovno pokriva obdobje, ki ga zamejujeta 7. in 9. poglavje. V tem poglavju je pisec strnil ugotovitve iz obsežnejše, že objavljene razprave.

V tem delu knjige dr. Žnidarič zlasti ugotavlja in navaja postojanke narodnoosvobodilnega gibanja in skupine njegovih sodelavcev ali udeležencev, obseg in način njihovega delovanja, medsebojno povezanost ali ločenost v delovanju, njihovo usodo, vzrok za njihov padec itd. Da gre večinoma za zelo podobno navažanje udeležencev osvobodilnega boja, ki mor biti za manj domačega bralca tudi nekoliko utrudljivo branje, priča tudi imensko kazalo v kazalu oseb (23 strani, od 257-379). Mnoge skupine udeležencev bi lahko imele vsaka svojo napisano zgodovino. Bili bi krivični do nedavno preminule zveste sodelavke Muzeja narodne osvoboditve Maribor, Milice Ostrovske, ki je še pravočasno, dokler dogodki ljudem še niso utonili v pozabo, v treh svojih knjigah Kljub vsemu odpor, zbrala nešteto podatkov o udeležencih NOB v Mariboru. Dr. Žnidarič tudi ugotavlja vpliv splošnih političnih in vojaških razmer ter bližnjih partizanskih enot na delovanje osvobodilnega gibanja v mestu. Raziskuje in ugotavlja tudi vpliv uporniške, protiokupatorske dejavnosti na okupatorjevo nasilje in narobe: vpliv okupatorjevega nasilja na NOB. Pohvaliti je treba posebej tudi njegovo prizadevanje, da čimveč pojavov izrazi tudi s številčnimi podatki. Problemov se loteva stvarno in na kritičen način in ni podvržen poveličevanju ene in omalovaževanju druge strani, čeprav se iz obravnave vidi, da zlasti glede na značaj nemške nacistične okupacije, ki je bila najtežja nesreča, ki more zadeti neki narod, ni in niti ne more biti popolnoma neprizadet, ravnodušen raziskovalec.

Za vsemi tremi deli ali devetimi poglavji je dr. Žnidarič napisal v 10. poglavju zaključek ali sklep (10 strani, od 337 do 246). V njem je povzel obravnavano tvarino. Mesto Maribor je bilo politično, gospodarsko in kulturno središče širšega območja in ga je nemški okupator spomladi 1941 tudi izbral za središče svoje pokrajinske in okrožne uprave (sedež šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, političnih komisarjev oz. nadžupana za mesto Maribor, deželnega svetnika za okrožje Maribor-podeželje). Naj pripomnim, da je imel nemški okupator v 1941. letu v mestu Mariboru tudi nekatere funkcionarje za širše območje, kot je Spodnja Štajerska, t.j. tudi za Gorenjsko in Mežiško dolino. Tako je bil tam poveljnik redarstvene policije za alpske pokrajine, polkovnik Helmut Mascus, poveljnik vojaškega štaba "Süd", generalmajor Weiss, in poveljnik SA-skupine "Südmark" Arthur Niebe. Zaradi porasta NOB na Gorenjskem sta se prva dva preselila na Bled. Z zmanjšanjem števila Slovencev (4.607 ali 8,3% izgnancev) in priselitvijo Nemcev (uradnikov, nameščencev, policistov, orožnikov, esajevcev, gospodarstvenikov itd.) se je povečal že itak velik delež nemškega življa, večinoma vključenega v nacificirano Švabsko-nemško kulturno zvezo, ki je okupacijo pozdravil kot osvoboditev in se večinoma

vklučil v okupatorjev upravni in politični aparat. Številčna moč nemštva, ki ga je nacistični okupator krepil v vseh pogledih, in učinkovitost okupatorjevega represivnega aparata (policija, vojska, vermanshaft itd.) sta bili tudi med vzroki za omejeno delovanje organov protiokupatorskega odpora - narodnoosvobodilnega gibanja ali celo za njegove nekajkratne poraze.

V protiokupatorski odpor na smrt obsojenega slovenskega naroda kot etične enote in Osvobodilno fronto so se poleg komunistov, ki so v osvobodilnem gibanju v mestu bili v manjšini (dr. Žnidarič jih ocenjuje s 15,3%), a se je ves čas čutila njihova vodilna vloga, vključili tudi socialisti in katoliki. Avtor sodi, da je imelo izročilo narodnoobrambnega gibanja od Antona Martina Slomška do deklaracijskega gibanja in bojev za severno mejo ter akcij proti nemškimi imperialističnim pretenzijam v tridesetih letih pomembno vlogo pri vključevanju mariborskih Slovencev v protiokupatorski odpor. Nacistični okupator s svojo aneksionistično in raznarodovalno politiko, ki je slej ko prej razočarala tudi nekatere mariborske Nemce, je bil za mnoge Mariborčane hujše zlo kakor idejna razhajanja med privrženci različnih političnih strank. Tako v Mariboru kot na slovenskem Štajerskem ni prišlo do dlje časa delujočih podtalnih taborov, ki bi nasprotovali Osvobodilni fronti. Politične kolaboracije pa ne bi dopustil okupator, ki je do konca vztrajal pri svoji začrtani zasedbeni politiki.

Kot dober poznavalec novejše zgodovine Štajerske, saj ima že bogato Bibliografijo, je dr. Žnidarič v knjigi zajel vse pomembnejše probleme nacistične okupacije in osvobodilnega gibanja v Mariboru. Čeprav se je v poglavjih o nemški okupaciji lahko opiral na nekaj literature in nekaj objav arhivskih virov za celo slovensko Štajersko, je vendarle moral predvsem izluščiti podatke za mesto Maribor, kar ni bilo lahko. Nekatera področja, npr. o okupatorjevem gospodarstvu, šolstvu itd. ter o vlogi Maribora v nacističnem okupacijskem sistemu, odnosu prebivalstva do okupatorja itd., pa v svoji knjigi obravnava prvi.

Pri najobsežnejšem delu knjige, t.j. o osvobodilnem boju, se avtor razen nekaj redkih delnih razprav ni mogel opirati na literaturo in gre za prvo celovitejšo in izčrpnjšo obravnavo te teme, obdelano predvsem po raznovrstnih virih. Dr. Žnidarič sam v začetku poglavja o virih in literaturi (10 strani, od 347 do 356) priznava, da mu je precej težav pri preučevanju dogajanj v Mariboru v času druge svetovne vojne povzročalo nesorazmerje med arhivskim gradivom o okupatorju in njegovih ukrepih na eni ter odporniškimi gibanjem na drugi strani. Dobro poznavajoč vire za to obdobje slovenske zgodovine, lahko zatrdim, da je uporabil prav vse, kar je na voljo in lahko kakšno poglavje o okupaciji dopolnijo le še viri iz graškega deželnega arhiva, ki pa so - če so sploh ohranjeni - še vedno dostopni, ter nam šele pred kratkim znano in dostopno gradivo nekaterih nacističnih uradov v nekdanjem posebnem (in večinoma tajnem) arhivu v Moskvi.

Žnidaričeva knjiga *Do pekla in nazaj* (naslov po nekem ameriškem vojaškem filmu) je velik in tehten prispevek k slovenski zgodovini obdobja 1941-1945. Avtor si zasluži pohvalo tudi zato, ker je knjigo večinoma ustvarjal zunaj strokovnega in znanstvenega zavoda, vendar ne brez podpore njegovih, tj. muzejskih delavcev. Bilo bi koristno, ko bi nas on ali kdo drug seznanil še z dogajanjem med tistim delom Mariborčanov, ki so drugo svetovno vojno prebijali zunaj svojega mesta (izgnanci, begunci, interniranci, delovni deportiranci v nemški

vojski itd.), s čimer bi dobili še bolj zaokroženo podobo glavnega mesta naše štajerske pokrajine in njenih prebivalcev.

Tone Ferenc

Doroteja Lešnik, Gregor Tomc: Rdeče in črno. Slovensko partizanstvo in domobranstvo. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1995, 217 strani.

V sodobnem slovenskem zgodovinopisju je večkrat zaslediti želje ali skoraj zahteve po pritegnitvi oziroma sodelovanju drugih strok in znanstvenih vej pri obravnavi posebej kompleksnih zgodovinskih pojavov in procesov. Tudi zgodba o potrebnem interdisciplinarnem pristopu je že zelo stara, bistvenih premikov pa v glavnem ni opaziti. Z nekaj sicer pomembnimi izjemami je vse prepuščeno naključju ali pa pobudam zunaj zgodovinopisne stroke. Med slednje bi lahko prišeli tudi raziskave v okviru slovenskega Mirovnega inštituta, ki so v zadnjih letih posvečene "proučevanju različnih vojaških organizacij na tleh današnje Slovenije in vloge Slovencev v njih". Rezultat teh prizadevanj sta tudi študiji o slovenskem partizanstvu oziroma domobranstvu, pri čemer pa seveda ni slučajno, da sta izšli skupaj v eni knjigi.

Za nas je po vsem že rečenem pomembno predvsem dejstvo, da avtorja nista zgodovinarja, temveč sociologa. Iz tega dejstva izhaja naše razumljivo zanimanje za uporabljeno metodologijo, za delovne hipoteze, za strukturo besedila, za sklepe oziroma rezultate raziskave. No, avtorja si ob začetku dela očitno nista delala velikih iluzij o možnosti "totalne" družboslovne analize, čeprav je posebej pisec študije o domobranstvu na sicer selektivno izbranih tematikah dajal zelo velik poudarek na vrednotenje oziroma vsestransko ocenjevanje pojavov in dejanj. Avtorica partizanskega dela je pri tem dosti bolj lakonska in nastopa zgolj s kratkimi ugotovitvenimi sklepi, ki pa so vendarle pomembna novost v primerjavi z dosedaj prevladujočimi študijami "zmagovalske" zgodovine. Avtor domobranskega dela se tudi zaveda, da "obstaja le ena realnost" ter da jo je možno spoznavati, preučevati le parcialno, znotraj posameznih znanstvenih smeri, če pa skuša uporabiti večdisciplinarni pristop, pa se je nujno treba omejiti pri obravnavi problematiki, še posebej, ker je pisec nezgodovinar, se pravi, da ne razpolaga z zadostnim "vedenjem".

No, znanje oziroma vedenje si raziskovalec lahko priskrbi, bodisi z lastnimi raziskavami v ožjem smislu, bodisi z natančnim seznanjanjem z dotedanjimi raziskavami drugih, se pravi z literaturo. Tudi tu sta avtorja zavestno postopala (samo)omejevalno, pri čemer naj bi določeno vlogo imel tudi čas, ki sta ga imela na razpolago. D. Lešnik je pri obravnavi partizanstva iz ogromne razpoložljive literature načrtno pritegnila samo novejša dela, dodala pa nekaj zadnje čase "modernih" ustnih virov. Tu ji je treba priznati, da je tako pridobljene podatke s pridom ter "na pravem mestu" uporabila, tako da ponekod dajejo ton pripovedi prav izjave nekdanjih partizanov. Pri G. Tomcu je nekoliko drugače, saj je drugačna tudi struktura njegovega besedila. Poleg razmeroma visokega odstotka raz-